

אלול התשע"ב

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

פרשת התשובה

לפרשת נצבים (על פי שיעורים של הרב אמנון בזק והרב יהודה ראק)

אמנם חידוש גדול המופיע בפרשה. נשים לב, כי פעולת התשובה מיוחסת בקטע הן לישראל (למשל: "ואתה תשוב ושמעת בקול ה'"), והן לקב"ה (למשל: "כי ישוב ה' לשוב עליך לטוב"). נחזור לדבר זה בהמשך.

מבנה הפרשה הוא לכאורה ברור:

- פסוקים א' - ב' מתארים את התשובה של עם ישראל בעקבות הגלות.
  - תשובה זו היא הגורם לשלב הבא - שלב הגאולה, המתואר בפסוקים ג' - ט'.
  - פסוק י' חוזר ומזכיר את תשובת ישראל שהיא הגורם הראשון לכל תהליך הגאולה, ובכך מדגיש את הצורך ביזמה של עם ישראל כדי לגרום להתחלת תהליך הגאולה.
- ונראה כי פסוקים אלו בנויים במבנה כיאסטי, [נסגנון כתיבה זה כוונתו שהיחידה הנידונה פותחת ומסיימת בביטוי או ברעיון דומה, ומעין הרעיון המופיע לאחר הפתיחה מופיע לפני הסיום, וכן הלאה] וכך נכתוב אותם:
- א. תשובת ישראל - והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה אשר נתתי לפניך והשבת אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך ה' א-להיך שמה. ושבתי עד ה' א-להיך ושמעת בקולו ככל אשר אנכי מצוך היום אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך.
- ב. שיבת ה' לרחמים על עמו - ושב ה' א-להיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך מכל העמים אשר יקבצך ה' א-להיך ושמעת בקולו ככל אשר אנכי מצוך היום אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך.
- ג. הגנת ה' על ישראל - ונתן ה' א-להיך את כל האלות האלה על איביך ועל שנאיך אשר רדפוך.

פרשת התשובה המצויה בפרשתנו (דברים, פרק ל', פסוקים א' - י') באה בעקבות התוכחות ואיומי הגלות מפרשת כי תבוא ותחילת פרשת נצבים (פרק כ"ח פסוקים ט"ו - ס"ח, ופרק כ"ט פסוקים ט' - כ"ח), והיא מתארת באופן מפורט את התכניות לתשובת עם ישראל ה' ולגאולתם.

- (א) **וְהָיָה כִּי יָבֹאוּ עֲלֶיךָ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה אֲשֶׁר נָתַתִּי לְפָנֶיךָ וְהִשְׁבַּתְּ אֶל לִבְּךָ בְּכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִדִּיחָךְ ה' אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה:**
- (ב) **וּשְׁבַת עַד ה' אֱלֹהֶיךָ וְשָׁמַעַתְּ בְּקוֹלוֹ כְּכֹל אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם אֲתָה וּבְנֶיךָ בְּכָל לִבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ:**
- (ג) **וְשָׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְרַחֲמֶךָ וְשָׁב וְקִבְּצָךְ מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר הִפִּיצָךְ ה' אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה:**
- (ד) **אִם יִהְיֶה נִדְחָךְ בְּקִצָּה הַשָּׁמַיִם מִשָּׁם יִקְבָּצֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ וּמִשָּׁם יִקְחֶךָ:**
- (ה) **וְהִבִּיאֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יָרְשׁוּ אֲבֹתֶיךָ וִירִשְׁתָּהּ וְהִיטְבֶךָ וְהִרְבֶּךָ מֵאֲבֹתֶיךָ:**
- (ו) **וּמַל ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת לִבְּךָ וְאֶת לִבְּךָ זֶרַעַךְ לְאֵהָבָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ לְמַעַן חַיֶּיךָ:**
- (ז) **וְנָתַן ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת כָּל הָאֱלוֹת הָאֵלֶּה עַל אֵיבֶיךָ וְעַל שְׁנָאֶיךָ אֲשֶׁר רָדְפוּךָ:**
- (ח) **וְאֲתָה תָשׁוּב וְשָׁמַעַתְּ בְּקוֹל ה' וְעָשִׂיתָ אֶת כָּל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם:**
- (ט) **וְהוֹתִירְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֵׂה יָדְךָ בְּפָרִי בְּטָנְךָ וּבְפָרִי בְּהִמְתָּךְ וּבְפָרִי אֲדַמְתָּךְ לְטָבָה כִּי יָשׁוּב ה' לְשׁוֹשׁ עֲלֶיךָ לְטוֹב כַּאֲשֶׁר שָׁשׂ עַל אֲבֹתֶיךָ:**
- (י) **כִּי תִשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לְשָׁמֵר מִצְוֹתַי וְחֻקֹּתַי הַקְּתוּבָה בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה כִּי תָשׁוּב אֶל ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ:**
- ביחידה קטנה זו מופיע השורש שו"ב שבע פעמים: "והשבת אל לבבך... ושבת עד ה' א-להיך... ושב ה' א-להיך... ושב וקבצך מכל העמים... ואתה תשוב ושמעת... כי ישוב ה' לשוב עליך... כי תשוב אל ה' א-להיך... אין ספק כי זוהי המילה המנחה בקטע שלפנינו, וכאמור, זהו

"ישוב ה' א-להיך את שבותך ורחמך", ובפסוק שניצב כנגדו (ב1) אנו קוראים על שמחתו של ה' בעמו: "כי ישוב ה' לשוב עליך לטוב". זוהי, אם כן, התוצאה הראשונה של תשובת ישראל: ברובד הפיסי - ה' ישיב את ישראל לארצו, וברובד הנפשי - מערכת יחסים של קרבה תשוב ותתקם בין ה' לישראל.

כעת עובר הכתוב לתאר (משני צדדי המבנה) תוצאה נוספת הבוקעת ועולה מתוך תהליך התשובה של העם, והוא מתמקד כעת בהשגחת ה' על עמו לאחר שישב לארצו. להשגחה זו שני פנים: ראשית (ג), הגנה מפני אויבים העלולים לקום על העם ונקמה בשונאי העם אשר רדפוהו, ובמקביל (ג1), ברכה כלכלית וברכת פריון ("בפרי בטןך ובפרי בהמתך ובפרי אדמתך לטבה"). בנוסף להשבת עם ישראל לארץ ישראל, ה' מבטיח גם לדאוג לביטחונם הפיסי ולרווחתם הכלכלית.

אלא שעיון מעמיק בפרשת התשובה מגלה שיש בה מספר קשיים טכסטואליים, המחייבים חלוקה של הפרשה לשתי "בחינות" כפי שנסביר בהמשך.

המבנה של פסוק ב'

פסוק א' מתאר את השלב הראשון בתשובה של עם ישראל, "השבה אל הלב", כלומר - לימוד והפנמה של המסר מהמאורעות ההיסטוריים של הברכה והקללה. בפסוק ב' יש שני משפטים - "ושבת עד ה' אלוקיך"; "ושמעת בקולו... בכל לבבך ובכל נפשך". לכאורה, הפסוק כולל בתוכו שני שלבים נוספים בתשובה של עם ישראל:

שלב של שיבה אל ה' - תנועה קיומית של חיפוש ופניה אל ה',
ושלב של יישום מעשי של התשובה על ידי קיום התורה ומצוותיה.

אולם, ישנו קושי בפסוק: תיאור האיכות "בכל לבבך ובכל נפשך" נספח בפסוק למשפט השני, לשמיעה בקול ה' ("ושמעת בקולו...בכל לבבך ובכל נפשך"). אם השמיעה בקול ה' הייתה עומדת כאן לבדה, היה ניתן להבין שתיאור האיכות בא לבטא שהשמיעה בקול ה' איננה פעילות ריקה מתוכן, כמצוות אנשים מלומדה, אלא היענות לציווי ה' מתוך שיבה אמיתית אליו. אולם, הפסוק בפירושו מתאר את התנועה הקיומית ואת תוצאות היישום המעשי בשני משפטים נפרדים, וכיוון שכן, מתאים יותר שתיאור האיכות יספח אל השיבה אל ה' המתוארת במשפט הראשון בפסוק, כך שהפסוק יהיה כתוב בסדר אחר: "וְשָׁמַעְתָּ עַד ה' אֱלֹהֶיךָ כָּל לִבְבְּךָ וְכָל נַפְשְׁךָ

ד. תשובת ישראל - ואתה תשוב ושמעת בקול ה' ועשית את כל מצותיו אשר אנכי מצוך היום.

ג1. ברכת ה' על ישראל - והותירך ה' א-להיך בכל מעשה ידך בפרי בטןך ובפרי בהמתך ובפרי אדמתך לטבה

ב1. שיבת ה' לשמחה על עמו - כי ישוב ה' לשוב עליך לטוב כאשר שש על אבתך.

א1. תשובת ישראל - כי תשמע בקול ה' א-להיך לשמר מצותיו וחוקתיו הכתובה בספר התורה הזה
כי תשוב אל ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך.

גם מצורת הכתיבה הכיאסטית ומהתייחסות הספרותי של הפרשייה (א-א1), עולה בבירור שהנושאה המרכזי של הפרשה הוא תשובת עם ישראל, שמופיעה הן בתחילת הפרשייה והן בסופה, לצורך הדגשת העניין והחשיבות המרכזית שהכתוב רואה בתהליך זה. הדבר מודגש עוד יותר בכך שלא רק תיחום הפרשה מדגיש את תשובת העם, אלא אף הציר המרכזי שלה (ד). ציר מרכזי זה ניצב כבריח התיכון של היחידה כולה, אשר סביבו בנויים כל הרעיונות המבוטאים בקטע. פסוק מרכזי זה חוזר באופן דומה ביותר על ביטויי התשובה שפגשנו במסגרת הפרשייה: בציר המרכזי כתוב "ואתה תשוב ושמעת בקול ה' ועשית את כל מצותיו אשר אנכי מצוך היום", ובתחילת הפרשייה (א) מופיע "ושבת עד ה' א-להיך ושמעת בקלו ככל אשר אנכי מצוך היום". כלומר כבר בהסתכלות ראשונית על מבנה הפרשייה ברור מהו נושאה המרכזי, וברורה החשיבות הגדולה שרואה הכתוב בתשובה זו של העם.

בהמשך, מעלים הכתובים את התוצאות של תהליך התשובה. תוצאות התשובה הנזכרות בקטע קשורות לפעילות של ה' ביחס לעמו. בכל הביטויים שאנו עומדים לדון בהם ה' הוא הנושא, הוא הפועל, והוא המשפיע טוב על ישראל. כך נוצר מבנה, אשר ישראל מוצגים בו כפועלים בראשית היחידה, בסופה ובאמצעיתה, ופעילות ה' אופפת את הפעילות האנושית, כתגובה לה, מכל צדדיה (ישראל - ה' - ישראל - ה' - ישראל - ה' - ישראל).

התוצאה הראשונה (ב-ב1) מתארת את הקב"ה כמגיב לתשובת העם ושב גם הוא: "ישוב ה' א-להיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך מכל העמים". לא במקרה משתמש הכתוב בלשון שיבה. יש כאן ניסיון להציג את פעילות ה' כתגובה וכמידה כנגד מידה לפעילות ישראל. מה עם ישראל שב אל ה', אף ה' מצדו שב אל ישראל. תשובה הדדית זו קשורה גם לתחושות קרבה שחש ה' כלפי עמו. בתחילה (ב) הכתוב מזכיר את רחמיו של ה' על עמו:

בקול ה' ועשית את כל מצוותיו אשר אנכי מצוך היום", זהים לחלוטין לביטויים בחלק השני של פסוק ב'. אם כך, לא מדובר בשלבים שונים של התשובה, אלא בחזרה על אותם דברים; ואם כן - לשם מה צריך ה' ליזום שלבים אלה של התשובה, אחרי שעם ישראל כבר שב מעצמו, כמתואר בתחילת הפרשה? ואם אכן אלה הם שלבים נוספים בתשובה, מה היה קודם לכן? ניתן, כמובן, להעלות על הדעת שלבים שונים שיתאימו שניהם ללשונות המופיעות בפסוקים; אולם כיוון שהלשונות בשני השלבים הם דומים, אין התורה מבטאת הבדל בין השלבים.

שנית, ביחס ביניהם לפסוק ז'. פסוק ז' מתאר שלב בגאולה הפיסית - כחלק מהתהליך הגאולה, ה' ינקום גם באויבי ישראל. כיוון שכך, מקומו הנכון של פסוק ז' צריך היה להיות לפני פסוק ו', ולא בתווך שבין פסוק ו' לפסוק ח'.

גם חלקו הראשון של פסוק ט' (עד "לטובה") מתאר שלב בגאולה הפיסית של עם ישראל. כאן ייתכן לומר שכיוון שמדובר בעתיד הרחוק יותר של שלבי הגאולה, התורה בחרה לדחות משפט זה עד אחרי פסוק ח'. בפסוק י' התורה חוזרת לנקודת המוצא של הפרשה: הגאולה תתרחש בעקבות תשובה של עם ישראל. מטרת הפסוק היא להצביע על הגורם הראשון, על הקטליזאטור של כל התהליך. לפי זה, קצת מוזר שהפסוק מדבר על שני אלמנטים בתשובה, שבתחילת הפרק תוארו כשני שלבים בתשובה: השמיעה בקול ה', והשיבה אל ה'.

שתי בחינות בתשובה לה'

הרב יהודה ראק נראה שהמפתח לפרשה הוא הכפילות או הסתירה בין השיבה אל ה' ("בכל לבבך ובכל נפשך") לבין השמיעה בקולו. כפילויות או סתירות בין שני ביטויים אלה מופיעות בשלוש מקומות בפרשה:

א. בפסוק ב', השמיעה בקול ה' נכנסת בין השיבה אל ה' לבין תיאור האיכות "בכל לבבך ובכל נפשך", השייך לשיבה אל ה'.

ב. בפסוקים ו' ו' ח' מופיעים אהבת ה' (הדומה לשיבה אל ה' בכך שהיא תנועה "בכל לבבך ובכל נפשך") והשמיעה בקול ה', כאשר הרצף ביניהם נשבר על ידי פסוק ז', ולא ברור כיצד שני הדברים יכולים להיות שלבים נוספים בתשובה, כיוון שהם נזכרו כבר בתחילת הפרשה; ועוד, אם אלה הם שלבים נוספים, מה הייתה התשובה הראשונית?

ג. בפסוק י' מופיעים שני הביטויים כגורמים הראשונים לתהליך הגאולה והתשובה.

נִפְשָׁךְ וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹלִי כָּל אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם אֲתָה וּבָנִיךָ."

השאלה מתחזקת מההשוואה של פסוק ב' לפסוק י' בסוף הפרשה שבו התורה חוזרת ומזכירה את תשובת עם ישראל, שהיא הגורם הראשון לכל תהליך הגאולה המתואר בפרק. התורה חוזרת שם על שני הפעלים מפסוק ב', השיבה אל ה' והשמיעה בקולו, ועל תיאור האיכות "בכל לבבך ובכל נפשך". אולם סדר הדברים שונה, באופן שתיאור האיכות אכן נספח אל השיבה אל ה', ולא אל השמיעה בקולו:

(י) כִּי תִשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לְשֹׁמֵר מִצְוֹתָיו וְחֻקֵּי הַתְּוֹבָה בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה כִּי תָשׁוּב אֵל ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ:

סיוע נוסף לדברינו יש ממקום נוסף במקרא הבנוי על הפסוקים שלנו. בעת חנוכת המקדש, שלמה מתאר בתפילתו מצבים עתידיים בהם יצטרכו ישראל לתפילה אל המקדש. אחד המצבים הוא מצב של גלות, ותיאור התגובות של עם ישראל בנוי על הפסוקים אצלנו, בפרשת נצבים (מלכים א' פרק ח):

(מז) וְהִשִּׁיבוּ אֶל לִבָּם בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר נָשְׁבוּ שָׁם וְשָׁבוּ וְהִתְחַנְּנוּ אֵלַיךְ בְּאֶרֶץ שְׁבִיָּהֶם לֵאמֹר חָטְאנוּ וְהִעֵוִינוּ כְּשֶׁעָנִינוּ: (מח) וְשָׁבוּ אֵלַיךְ בְּכָל לִבָּבָם וּבְכָל נַפְשָׁם בְּאֶרֶץ אֲבִיָּהֶם אֲשֶׁר שָׁבוּ אֹתָם וְהִתְפַּלְלוּ אֵלַיךְ דְּרֹךְ אֲרָצָם אֲשֶׁר נִתְּתָה לְאֲבוֹתָם הַעִיר אֲשֶׁר בָּחַרְתָּ וְהַבֵּית אֲשֶׁר בָּנִיתָ לְשִׁמְךָ:

שוב אנו רואים שתיאור האיכות נספח אל השיבה אל ה'. אם כן, מדוע הפסוק אצלנו לא כתוב כך?

הבעיות בפסוקים ב' - י'

פסוקים ג' - ה' מתארים את הגאולה הפיסית: שיבת ה' ועם ישראל משביו לארץ; קיבוץ גלויות; ירושת הארץ וברכה לישראל בארצו.

פסוקים ו' ו' ח' מתארים את מה שניתן לכנותו 'גאולה רוחנית': ה' יעזור ויסייע בתהליך התשובה, וישלים את תהליך שיבת ישראל לאלוקיו. משמעות פסוקים אלה היא שבעקבות התשובה הראשונית של עם ישראל, ה' יסתפק בתשובה הזו, הראשונית, יגאל את העם משביו ויקבצם לארצו, והוא בעצמו יגרום להשלמת תהליך תיקון מערכת היחסים בינו לבינם. אלא ישנם שני קשיים בפסוקים אלו:

ראשית, למרות שמבנה הפרק מוכיח שבפסוקים ו' ו' ח' מדובר בשלבים מתקדמים יותר של תשובה מאשר בפתיחת הפרק, הביטויים בפסוקים אלו דומים למדי לאלה שבפסוקי הפתיחה. פסוק ו', "ומל... לאהבה את ה' בכל לבבך ובכל נפשך..." דומה מאוד לחלק הראשון של פסוק ב'; והביטויים בפסוק ח', "ואתה תשוב ושמעת

ופנייה לה'; בבחינה שנייה - התבוננות בדרכי ההשגחה, הבנה ותיקון הדרכים בפועל.

הסבר פסוקים א' - ו'

תיאורי הגאולה בפסוקים ג' - ה' הם כנראה משותפים לשתי הבחינות, שהרי אין מניע לחלק אותם לבחינות, ועצם תיאור הגאולה נצרך למסר המרכזי בשתי הבחינות.

פסוק ו' מתאר את השלמת תהליך התשובה על ידי הקב"ה. השלמה זו היא בתיקון לבבות עם ישראל לאהוב את ה' בכל לבבם ובכל נפשם. מסתבר, שפסוק זה שייך לבחינה שבה תחילת תהליך התשובה הייתה בתיקון הדרכים מתוך התבוננות והבנה. כלומר, מסר הפרשה בבחינה זו הוא: אם תתבוננו בברכה ובקללה שתרחשנה, ומהן תלמדו לתקן דרכיכם, אז ה' יקבץ גלויותיכם, יברך אתכם בארץ, ואף יתקן את לבבכם כדי שתיקון הדרכים יושלם גם בקשר הנפשי של אהבת ה'.

פסוק ח', כמובן, מתאר בבחינה האחרת את השלמת התשובה בכיוון ההפוך: אם, בעקבות הצרות של הקללה שתבוא עליכם, תפנו אל ה', תצעקו אליו, תחפשו אותו, ופנייה זו תהיה בכל לבבכם ובכל נפשכם, אז ה' יקבץ גלויותיכם, יברך אתכם בארץ, ואף יסייע בידכם ליישם בדרכיכם בפועל את התשובה אלי, בחזרה לשמירת מצוותי.

בתווד, בין פסוק ו' לבין פסוק ח' מצוי פסוק ז' - "ונתן ה' אלוקים את כל האלות האלה על אויביך ועל שונאיך אשר רדפוך". כפי שצינו לעיל, ראוי לפסוק זה להופיע לפני תיאור השלמת התשובה על ידי סיוע מה'. בעקבות החלוקה לבחינות ניתן לומר שזה בדיוק מה שקורה - פסוק ז' שייך לבחינה של פסוק ח' ולא לבחינה של פסוק ו', וממילא הוא אכן נמצא בקטע העוסק בתהליך הגאולה, לפני שהפרשה מציינת שה' ישלים את תהליך התשובה.

פסוק ז' - משמעות הברכה והקללה על פי כל בחינה

מדוע פסוק ז' מצטמצם לבחינה אחת? האם נקמת ה' באויבי ישראל תלויה בסוג התשובה של עם ישראל? התשובה לכך טמונה בפסוק א': "והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה, הברכה והקללה אשר נתתי לפניך...". מסתבר שהשיבה הקיומית אל ה' איננה תלויה כלל בברכה, אלא רק בקללה - בצרות הפוקדות את עם ישראל. מתוך הצרות ישראל פונים אל ה' לישועה. רק בבחינה שבה מדובר בהתבוננות ובהבנה, התשובה תלויה בברכה ובקללה, שהרי רק ההשגחה המשנה פנים בעקבות מעשי עם ישראל, מברכה לקללה, היא המלמדת שיש לתקן את הדרכים ולשוב לשמירת מצוות ה'. לכן,

ומציע הרב ראק להשתמש להבנת פרשת התשובה במתודולוגיה פרשנית המכונה 'שיטת הבחינות', שפותחה על ידי מו"ר הרב מרדכי ברויאר. לפי שיטת הבחינות, הקב"ה כתב את התורה במבנה ריבודי, עם סיפורים או קטעים הלכתיים מקבילים, 'בחינות' שונות, שכל אחד מהם יכול לעמוד ולהקרא בפני עצמו, באופן שתתכנה סתירות ביניהם. לעיתים רבות הבחינות משולבות זו בזו ליצירת קטע מצורף. הקטע המצורף מטשטש את נקודות המעבר מסיפור לסיפור, אבל גם משמר את הקשיים שבמעברים ביניהם. כל בחינה מביעה תוכן עצמאי, שהוא חשוב כשלעצמו, ואשר יש יחס ביניהם, המצדיק את שילובם בקטע אחד. באמצעות הקשיים הנובעים מצירוף הבחינות, כגון כפילויות וסתירות, ניתן לחשוף את שתי ה'בחינות' העצמאיות ולאחר מכן לעמוד על משמעויותיהן.

כדי להבין באופן מדויק את היחס בין ביטויי התשובה השונים, נעבור לחלוקה מסודרת של הפסוקים לבחינות: פסוק ב' מוכרח להתחלק באופן שתיאור האיכות "בכל לבבך ובכל נפשך" הוא המשך ישיר, בבחינה אחת, ל"ישבת עד ה' אלוקים". המשפט באמצע הפסוק - "ושמעת בקולו ככל אשר אנכי מצוך היום אתה ובניך" - שייך לבחינה אחרת. נמצא, שההבדל בין הבחינות הוא בסוג התשובה הגורם לתהליך הגאולה: בבחינה אחת מדובר בשיבה אל ה' בכל הלב ובכל הנפש - תנועה קיומית אמיתית ועמוקה של חיפוש ופניה לה', אך ללא יישום נכון של חזרה לשמירת תורה ומצוות; בבחינה אחרת מדובר בשמיעה בקול ה' - חזרה לשמירת תורה ומצוות.

מהו האופי של התשובה של הבחינה השנייה, של חזרה לשמירת תורה ומצוות, בלי "שיבה עד ה'"?" נראה שההסבר לכך טמון בפסוק א': "והיה כי יבואו עליך... הברכה והקללה... והשבות אל לבבך...". הביטוי "השבה אל הלב" בלשון המקרא מתאר תהליך אינטלקטואלי של התבוננות, לימוד, הבנה והפנמה. כלומר, הביטוי "והשבת אל לבבך" בפסוק א' שייך לבחינה שבה התשובה מתחילה עם השמיעה בקול ה' ושמירת המצוות: עם ישראל מתבונן בקורותיו ההיסטוריים, ורואה כיצד שמירת התורה הביאה ברכה, ועזיבתה - קללה. ישראל לומדים ומפנימים את המסר, משיבים אל לבם ומבינים שעליהם לתקן דרכיהם. הבנה זו מובילה לשמיעה בקול ה', חזרה לשמירת תורה ומצוות.

נמצא, שההבדל בין הבחינות הוא בגורם הראשון לתהליך הגאולה: בבחינה אחת, שיבה אל ה' בכל הלב ובכל הנפש, כלומר תנועה קיומית-חוויתית של חיפוש

ובלבד שישראל הם שיקחו את הצעד הראשון. שתי הבחינות מבטאות מסלולים שונים של תשובה, ובכך מרחיבות את המסר הבסיסי: תנאי התשובה איננו תנאי נוקשה אלא גמיש, כאשר כל צעד ותיקון של ישראל שיש בהם פן של תשובה אל ה' יתקבל, ויוביל אל הגאולה ואל השלמת התשובה (שיר השירים רבה, פרק ה', פסוק ב'):

"פתחי לי" (שיר השירים, פרק ה' פסוק ב') - רבי יסא אמר: אמר הקב"ה לישראל: בני, פתחו לי פתח אחד של תשובה כחודה של מחט, ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וקרניות נכנסות בו.

הבחינה השלישית של הגאולה

נשוב עתה לפסוק ט². במבט ראשון, ניתן להבין שהוא מהווה המשך ישיר לפסוק ט¹. לפי זה, משמעות הפסוק היא שה' יברך את ישראל בהותרה לטובה כאשר ישוב לשוב עליהם לטוב. הפסוק בא לתאר את הברכה כמבטאת משמעות של שיבת ה' לשמחה ולאהבה ביחס לישראל.

אולם, מבנה הפסוק הוא משונה. אם שיבה זו של ה' לשוב על ישראל כלולה בשלבי תהליך הגאולה והברכה, היה ראוי לה להמשיך את הרצף התחבירי של המשפטים המשורשרים בלשונות העתיד (עבר עם ו' ההיפוך):

"והשבות... ושבתי... ושב... והביאך... וירשתה והטיבך והרבך... ומל... ונתן... ואתה תשוב...". והיה ראוי לשיבת ה' לשוב לבוא לפני תוצאותיה, לפני ברכת ההותרה לטובה. כלומר, ניתן היה לכתוב כך: "...ושב ה' לשוב עליך לטוב כאשר שש על אבותיך, והותירך ה' אלוך בכל מעשה ידך... לטובה". זאת ועוד: מבחינה מבנית, פסוק ט² דומה לכל אחד משני חלקי פסוק י' בכך שהוא פותח במילה "כיו". נראה שמשמעות הפסוק הוא כמו בפסוק י' - תיאור הגורם הראשון שיביא להתחלת כל התהליך. ובכך הפסוק כבר סוטה ממה שראינו עד כה - במקום לתלות את הגאולה בצעד ראשון של עם ישראל בשיבה אל ה', פסוק ט² תולה את תהליך הגאולה ביזמה של ה', השב לשוב על ישראל.

נראה ששלושת משפטי ה"כיו" בסוף הפרשה מגדירים, בעצם, שלוש בחינות שונות בפרשה. שתיים מהבחינות, הבחינות הבולטות בפרשה והנותנות לה את הטון העיקרי, תולות את הגאולה בתשובה מסוג זה או אחר. הבחינה השלישית מתארת מציאות של גאולה ללא תשובה - גאולת "כי ישוב ה' לשוב עליך".

הבחינות השונות מבטאות מתח בין רצונות שונים של הקב"ה, בין מידות הנהגה שונות. מידת הדין קובעת שהעם אינו יכול להגאל בתוך חטאיו, אלא מוכרח לשוב אל ה' - ולא באופן חלקי - כדי להצדיק את הגאולה. מאידך, אהבת ה' לישראל מכתובה רצון ליזום את

נראה שיש לחלק את פסוק א', ולקרוא בבחינה אחת: "והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה, ושבתי עד ה' אלוך בכל לבבך ובכל נפשך"; בבחינה זו "כל הדברים האלה" מתייחס רק לצרות הבאות על ישראל. בבחינה האחרת יש לקרוא: "והיה כי יבואו עליך הברכה והקללה אשר נתתי לפניך, והשבות אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך ה' אלוך שמה".

בבחינה הפותחת בהשבה אל הלב בעקבות הברכה והקללה, עם ישראל נמצאים במצב של גלות, ומסתכלים אחורנית על הברכה שהייתה להם בארץ, ועל הקללה שהביאה עליהם גלות. אולם אין הכרח שבזמן שהם מתבוננים ומסתכלים בברכה ובקללה, הם נמצאים במצב של צרה. בהחלט ייתכן שהם נמצאים בגלות במצב של שלוה יחסית (בדומה למצב היהודים במדינות המערב בימינו). ההתבוננות אחורנית על הצרות שפקדו אותם בעבר תלמד אותם שראוי ונכון לשוב לשמוע בקול ה', למען לא ישובו עליהם צרות, ולמען יוכלו לזכות בברכה בארץ. ולא זו בלבד שאין הכרח שיהיו במצב צרה בעת ההתבוננות, אלא אדרבה, מצב של שלוה יחסית הבאה בעקבות צרות הוא המצב שבו יותר קל וסביר לעסוק בהתבוננות ובלימוד.

משום כך, בבחינה זו אין טעם לדבר על הנקמות ה' מאויבי ישראל "אשר רדפוך" - עם ישראל אמנם נמצא תחת שעבוד מלכויות, אבל לאו דווקא תחת רדיפה. פסוק ז', המתאר את נקמת ה' מאויבי ישראל הרודפים אותם, שייך רק לבחינה הפותחת בתשובה של שיבה עד ה' בכל הלב ובכל הנפש, בעקבות צרות הפוקדות את ישראל, ובבחינה זו הפסוק אכן נמצא כהמשך ישיר לתיאורי הגאולה ולפני תיאור השלמת התשובה בארץ, בפסוק ח'.

פסוק ט¹, המתאר את המשך התקיימות הברכה בארץ בעתיד הרחוק יותר, יכול להיות משותף לשתי הבחינות. נדלג לרגע על פסוק ט², ונעבור לפסוק י'.

פסוק י' - 'פתחו לי פתח כחודו של מחט'

כאמור, פסוק י' חוזר ומסכם את הגורם הראשון לגאולה, את הקטליזאטור הנדרש להמשך תהליך תיקון מערכת היחסים בין ישראל לאלוהיו. שני חלקי הפסוק מתארים את שני סוגי התשובה הנדונים: האחת - שמיעה בקול ה' (מתוך השבה אל הלב, כפי העולה מתחילת הפרשה) ושמירת מצוותיו; והשנייה - שיבה אליו בכל הלב ובכל הנפש. כך, כל חלק של פסוק י מתארים לבחינה אחרת.

משמעות שתי הבחינות ברורה. שתי הבחינות מבטאות את התלות של הגאולה בתשובה, ואת העובדה שה' בעצמו מוכן לסייע בהשלמת תיקון מערכת היחסים,

א' "אם תשוב ישראל נאם ה' אלי תשוב". אמר לו רבי יהושע: והלא כבר נאמר (דניאל, פרק י"ב, פסוק ז') "ואשמע את האיש לבוש הבדים אשר ממעל למימי היאר וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם כי למועד מועדים וחצי וככלות נפץ יד עם קדש תכלינה כל אלה וגו'". ושתק רבי אליעזר.

לדעת ר' אליעזר, הגאולה תלויה בתשובה; לדעת ר' יהושע, אם ישראל לא ישובו מעצמם, ה' בעצמו יזום מהלך של תשובה וגאולה. בלי קשר לניתוח שלנו לפרשת התשובה, אין ספק שמושגים אלה של תשובה וגאולה, והיחס ביניהם, עומדים במוקד הפרשה. פרשה זו היא בעצם המקור המרכזי בתורה לעיסוק במושגים אלה, ואם כן - מפתיע ביותר שבכל הדו-שיח בין ר' אליעזר לר' יהושע, לא הזכירו פסוקים מתוך הפרשה שלנו!

נראה שההסבר לכך הוא שמלכתחילה המחלוקת ביניהם הייתה סביב פרשת התשובה ופרשנותה. משום כך אחרי המחלוקת עצמה נותר להם רק להביא ראיות ממקומות אחרים.

לפי דרכנו, אנו אומרים שהתנאים נחלקו בהכרעה המעשית בין הבחינות השונות. לדעת ר' אליעזר, שתי הבחינות הראשונות הן המכריעות למעשה. לדעת ר' יהושע, הפרשה בין הבחינות היא שה' יזום את המהלך, אם יהיה בכך צורך, ויגרום לכך שהמהלך יכלול תשובה של ישראל.

הגמרא (שם, קודם לכן) מביאה גם מחלוקת אמוראים בנדון:

אמר רב: כלו כל הקיצין, ואין הדבר תלוי אלא בתשובה ומעשים טובים. ושמואל אמר: דיו לאבל שיעמוד באבלו.

נראה שרב מגיב לראיה האחרונה של ר' יהושע, מספר דניאל. ר' יהושע הביא ראיה משבועתו של "האיש לבוש הבדים" בחזונו של דניאל, שהגאולה תבוא "למועד", כלומר, בזמן מסויים. מועד זה מכונה שם באותו פרק בדניאל גם "קץ" (פסוקים ד', ו', ט', ו'י"ג). בא רב ואומר: "כלו כל הקיצין": כל החישובים האפשריים של זמן זה המדובר בספר דניאל כבר עברו, "ואין הדבר תלוי אלא בתשובה ומעשים טובים" - הגאולה תלויה בשתי הבחינות הראשונות בפרשתנו - ב"תשובה", בשיבה עד ה' בכל הלב ובכל הנפש, וב"מעשים טובים", בשמיעה בקול ה' ושמירת מצוותיו. שמואל, לעומת זאת, לומד מפרשתנו שיבוא זמן של "כי ישוב ה' לשוב עליו לטוב", זמן שבו ה' האבל על ישראל אהובו יקום מאבלותו וישוב לאהבה ושמחה על ישראל.

גאולת ישראל, גם אם הם לא ישובו אליו. שני השיקולים האלה מתנגשים זה בזה, ולכן מתבטאים בבחינות שונות, הסותרות זו את זו בפשט הפסוקים. כמובן, במישור המעשי נדרשת הכרעה מעשית - בחירה באחת הבחינות או פשרה ביניהן, אך לא ברור מתוך הפסוקים מהי הכרעה זו.

שתי הבחינות הראשונות, התולות את הגאולה בתשובה, הן הבולטות בפרשה והן הנשמעות ביותר בקריאה רצופה שטחית של הפרשה. הבחינה השלישית, לעומת זאת, איננה בחינה שלמה בפרשה אלא מופיעה כמעט ברמז לקראת סוף הפרשה. ייתכן שמשמעות הדברים היא שבחינה זו מתארת רק רצון מופשט של ה', שאיננו יכול להתיישם למעשה, מפאת שתי הבחינות הראשונות. אולם, ניתן להסביר את הדברים באופן אחר: מגמת הפרשה איננה עיסוק ספקולטיבי בדרכי ההשגחה של ה' בעולם, אלא קריאה קיומית מעשית כלפי עם ישראל לשוב, כדי ליזום את תהליך הגאולה. לכן שתי הבחינות הראשונות, המתארות תהליכי תשובה של עם ישראל, הן הנותנות את הטון העיקרי לפרשה, ולא משום שמבחינה מעשית הן המכריעות.

גאולה ללא תשובה בחז"ל

בסוגיה זו של גאולה ותשובה דנו כבר חז"ל. בגמרא בסנהדרין (צז-:צח.) מובאת מחלוקת תנאים:

כתנאי: רבי אליעזר אומר: אם ישראל עושין תשובה - נגאלין, ואם לאו - אין נגאלין. אמר לו רבי יהושע: אם אין עושין תשובה - אין נגאלין?! אלא, הקדוש ברוך הוא מעמיד להן מלך שגזרותיו קשות כהמן, וישראל עושין תשובה ומחזירן למוטב.

תניא אידך: רבי אליעזר אומר: אם ישראל עושין תשובה - נגאלין, שנאמר (ירמיהו, פרק ג', פסוק ז') "שובו בנים שובבים ארפא משובתיכם". אמר לו רבי יהושע: והלא כבר נאמר (ישעיהו, פרק נ"ב, פסוק ג') "חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו", חנם נמכרתם - בעבודה זרה, ולא בכסף תגאלו - לא בתשובה ומעשים טובים. אמר לו רבי אליעזר לרבי יהושע: והלא כבר נאמר (מלאכי, פרק ג', פסוק ז') "שובו אלי ואשובה אליכם". אמר לו רבי יהושע: והלא כבר נאמר (ירמיהו, פרק ג', פסוק י"ד) "כי אנכי בעלתי בכם ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה והבאתי אתכם ציון". אמר לו רבי אליעזר: והלא כבר נאמר (ישעיהו, פרק ל', פסוק ט"ו) "בשובה ונחת תושעון". אמר לו רבי יהושע לרבי אליעזר: והלא כבר נאמר (ישעיהו, פרק מ"ט, פסוק ז') "כה אמר ה' גאל ישראל קדושו לבזה נפש למתעב גוי לעבד משלים מלכים יראו וקמו שרים וישתחוו". אמר לו רבי אליעזר: והלא כבר נאמר (ירמיהו, פרק ד', פסוק

ומעניין הדבר, כי בתיאור מידת הפורענות, הביטוי שמבטא את ריחוק מקום הגלות (שאליו משולח העם) הוא "קצה הארץ", ואילו בתיאור רחמי ה' על עמו, הביטוי שמבטא את ריחוק מקום הגלות (שממנו שב העם) הוא "קצה השמים". הרחמים, מסתבר, גדולים עוד יותר ממידת הענישה הא-להית. כשם שהעם עתיד לאהוב את ה', כך עתיד ה' לרחם עליהם ולשמוח בהם; אם עם ישראל יעשה תשובה בכל לבבו ובכל נפשו, הרי שגם ה' ישוב ממידת קנאתו וישיב את העם לארצו.

ניסוח שכזה מורה על כך, שבמקביל למערכת היחסים החוזית-משפטית הרקומה בין ה' ועמו (ברית ערבות מואב כניסוחה בכי-תבוא), קיימת גם מערכת יחסים נפשית הנשענת על 'לפנים משורת הדין'. במערכת יחסים זו יש מקום לתשובה, ויש מקום לרחמים ולאהבה.

הכרעת ההיסטוריה

נראה שההיסטוריה כבר הכריעה את המחלוקת הזאת. בתקופה המודרנית זכינו לראות ביטויים של חסד ואהבה של הקב"ה שגאל את עמו מתחת שעבוד מלכויות, לא בעקבות תשובה ותיקון דרכים על ידי עם ישראל, אלא דווקא מתוך חילון ועזיבת ה'. אמנם, לגאולה זכינו, אבל לא ל"ימל ה' את לבבך" ולא ל"ואתה תשוב". אולי שלבים אלה כבר תלויים ביזמת תשובה שלנו, ואולי לא. עלינו, כעם, להתחזק בתשובה ומעשים טובים, כדי להשלים את תיקון מערכת היחסים שלנו עם בורא עולם, ובו בזמן גם להתפלל לה' שלא ימתין לתשובה זו אלא ימול את לבבנו לשוב לאהבה אותו, לשמוע בקולו ולשמור מצוותיו. וכך נזכה גם להשלמת הברכה בארצנו.

היחס בין התשובה לפרשת הברכות והקללות (ברית ערבות מואב)

כידוע פרשיית התשובה מופיעה רק בדברי הסיכום של משה, ולא כחלק אינטגרלי מהברית, כי אין מקום לתשובה כחלק מהברית המשפטית שקמה בין ה' ועמו. אולם סגנון הכתיבה הכיאסטי שאותו ראינו בתחילת השיעור, אשר מעמיד באופן די ברור, זה מול זה, את שיבת העם מול שיבת ה', מבקש ליצור רושם כי עדיין אנו עוסקים בברית הדדית. אמנם לא ברית משפטית-חוזית, אלא ברית נפשית, הנשענת על הדדיות.

אם נעקוב אחר הביטויים הנפשיים המופיעים בפרשה, תעלה מול עינינו מערכת יחסים שכמעט וניתן לכנותה רומנטית, בין עם ישראל וה'. מחד אנו קוראים על רגשות עם ישראל: "לאהבה את ה' א-להיך בכל לבבך ובכל נפשך" (ל', ו). לאחר תשובת העם ו"תשובת" ה', רוח חדשה תנשב בנפשותיהם של בני ישראל, ומעתה עולמם יושתת על אהבת ה'. האהבה המתוארת כאן מתוארת כאהבה טוטלית, המשתלטת על כוחותיו השונים של האדם: "בכל לבבך ובכל נפשך". ביטוי זה חוזר בקטע קצר זה שלוש פעמים (ל', ב: "אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך"; ל', ו: "לאהבה את ה' א-להיך בכל לבבך ובכל נפשך"; ל', י: "כי תשוב אל ה' א-להיך בכל לבבך ובכל נפשך"), ונראה כי הוא מבקש לשדר אווירה של טוטליות נפשית והתמסרות מוחלטת של העם לקונו.

במקביל לאהבה טוטלית זו, אנו קוראים גם על תחושות ה' ביחס לעמו: "ושב ה' א-להיך את שבותך ורחמך... אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה' א-להיך ומשם יקחך... כי ישוב ה' לשוב עליך לטוב כאשר שש על אבתיך". הזכרנו כבר את התחושות הכתובות במקביל (ב-1): רחמי ה' על עמו ושמתו בהם. נשים לב, כי תיאור השמחה כתוב באופן מנוגד לתיאור ענישת ישראל בפרשת כי-תבוא. שם קראנו (דברים כ"ח, טג):

"והיה כאשר שש ה' עליכם להיטיב אתכם ולהרבות אתכם, כן ישיש ה' עליכם להאביד אתכם ולהשמיד אתכם",

וכעת, בעקבות התשובה, יכול המעגל להיסגר: "כי ישוב ה' לשוב עליך לטוב כאשר שש על אבתיך". כך גם תיאור קיבוץ ישראל מכל כנפות הארץ, ניצב במקביל לתיאור הגלות בקללות. בקללות המופיעות בכי-תבוא קראנו (כ"ח, טד):

"והפיצך ה' בכל העמים, מקצה הארץ ועד קצה הארץ" וכעת, בעקבות תשובת ישראל: "אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה' א-להיך ומשם יקחך".